

sorakoztatott fel. A második kiadásban (2016) viszont már felveti, hogy ha a szükségszerű igazságok „Isten elméjében” volnának, az komplexszé tenné Istent, nem lévén magyarázat arra, hogy miért ezek az igazságok szükségszerűek, szemben velük ellentmondó alternatívákkal (270–271.). Erre a kritikára a klasszikus teistának rendelkeznie kell válasszal, hiszen ő is tagadja, hogy Isten komplex volna. Ha viszont van válasza, akkor továbbra is nyitva áll a lehetősége annak, hogy Isten magyarázzon szükségszerű igazságokat.

¹⁸Richard Swinburne: *Isten volt Jézus?*, i. m. 25.

¹⁹Andrew Brenner, Anna-Sofia Maurin, Alexander Skiles, Robert Stenwall és Naomi Thompson: *Metaphysical Explanation*. In: Edward N. Zalta (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2021 téli kiadás. <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/metaphysical-explanation/>, 2. szekció.

²⁰Richard Swinburne: *The Existence of God* (2. kiadás). Oxford University Press, Oxford, 2004, 54–55, 97–98.

²¹John Foster: *The Divine Lawmaker: Lectures on Induction, Laws of Nature, and the Existence of God*. Oxford University Press, Oxford, 138–141.

²²Calum Miller: *Is Theism a Simple Hypothesis? The Simplicity of Omni-Properties*. *Religious Studies*, 52 (2016/1), 56–59.

²³Joshua Rasmussen: *From a Necessary Being to God*. *International Journal for Philosophy of Religion*, 66 (2009/1), 1–13, 5. Pruss és Rasmussen ezt a *modális egyöntetűség* elvének nevezik: ha két opció pusztán valamilyen számértékben vagy mennyiségben különbözik egymástól, és az egyik lehetséges, akkor — bizonyos feltételek mellett — a másikat is indokolt (egyszerűbb?) lehetségesnek tartanunk. Alexander R. Pruss – Joshua L. Rasmussen: *Necessary Existence*. Oxford University Press, Oxford, 2018, 110–119.

²⁴Bernáth azt sulykolja, hogy Swinburne arra „igényt tart, hogy érvei alapján minden racionális és a releváns tényekkel tisztában lévő személynek el kellene fogadnia” konklúzióit (152.), mi nem vagyunk ebben ennyire biztosak. Egy ponton legalábbis így ír Swinburne: „azzal nem számolok, hogy bármely, feltételezések koherenciájára vagy inkohereciájára vonatkozó jó érv szükségszerűen meggyőzne minden racionális embert. Ugyanakkor reménykedem benne, hogy saját érveim meggyőzik a legtöbb racionális embert.” Richard Swinburne: *The Coherence of Theism*. Oxford University Press, Oxford, 1993, 5.

²⁵Ez persze nem jelenti azt, hogy már ebben az életben is tökéletesen megismerhetnénk Isten természetét.

LEEGYSZERŰSÍTVE

Válasz Paár Tamás és Békefi Bálint kritikáira

Paár Tamás és Békefi Bálint izgalmas válaszcikket írt *Az egyszerűség: túl egyszerű és túl bonyolult. Swinburne vallásfilozófiájának tanulságai az egyszerűségről mint vallásfilozófiai vezérfonálról* című tanulmányomra. Mindenekelőtt szeretném megköszönni nekik, mert válaszcikkük nekem — és remélem másoknak is — jó alkalmat biztosított arra, hogy ismét átgondoljam az egyszerűség szerepét Swinburne és követői által alkotott kortárs természeti teológiákban, valamint azt, hogy a természettudományos hipotézisek logikájának átültetése a természeti teológia területére milyen következményekkel járhat. Paár és Békefi — velem ellentétben — úgy vélik, hogy „Swinburne Istene távolról sem olyan problémás” (xy.),¹ mint azt én az eredeti tanulmányomban állítottam, illetve, hogy „Swinburne hipotézisekre épülő módszerének alkalmazása korántsem olyan kilátástalan” (xy.), mint én azt sugalltam. Jóllehet kisebb részletkérdésekben szíves-örömet igazat adok Paárnak és Békefinek, ezekben a fő kérdésekben egyáltalán nem győztek meg arról, hogy túl borúlátó voltam. E tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy a legfontosabb állításaimat védelmembe vegyem, illetve egyfajta magyarázatot adjak arra, hogy miért tér el az én és a szerzőpáros véleménye annak ellenére, hogy igen sok ponton egyetértünk egymással.

Egyszerű ügyek — miben értünk egyet?

Paár és Békefi kritikája nagyon sokrétű és sok részletet érint, sajnos nem vállalkozhatok arra, hogy minden egyes észrevételükre érdemben reagáljak. Azokat a pontokat azonban mindenképpen szeretném felsorolni, amelyekben egyetérték velük.

Egyetérték velük abban, hogy Swinburne szerint Isten egyszerű és az időben létezik végtelenül (xy.), s kis megkötéssel azzal is, hogy ezek önmagukban problémátlan tételek — a megkötésem annyi, hogy nem mindegy, hogy ezeket a metafizikai állításokat pontosan hogyan dolgozzuk ki. Természetesen egyetérték azzal is — még ha nem is beszéltem róla² —, hogy Swinburne szerint Jézus a szentháromságos Isten megtestesülése, valamint, hogy Swinburne számára fontos tény az, hogy Isten szeretet és így minden egyes teremtményéhez szeretettel fordul (xy.). Azt sem vitatom, hogy a Swinburne Isten-hipotézise által tételezett Isten nem teljesen analóg a házmester vagy a demiurgosz figurájával (xy.).

Nemcsak teológiai, de „tisztán” filozófiai ügyekben is több ponton egyet kell hogy értsek

a szerzőpárossal. Swinburne nemcsak egyszerűbbnek véli a teizmust az (ateista) multiverzum elméleténél, hanem úgy gondolja, hogy bizonyos adatok jobban alátámasztják a teizmust, mint az (ateista) multiverzum elméletet (a világegyetem kiterjedt rendezettsége, az emberi élet jósága, valamint — ha létezik — a multiverzum kezdeti állapotának és törvényeinek finomhangoltsága Swinburne szerint valószínűbbé teszi a teizmust az ateista multiverzumnál, lásd Paár — Békefi xy.). Azt sem tagadhatom, hogy bárki megteheti, hogy elvesse Swinburne egyik vagy másik nézetét (például azt, hogy a morális igazságok logikailag szükségszerűek lennének), majd e Swinburne-től idegen állításokat kombinálja olyan tételekkel, amelyek Swinburne filozófiájának szerves részei (xy.).

Paár és Békefi felhívja a figyelmet egy hibámra: több helyen azt sugallom, hogy Swinburne azért jut el egy olyan Istenhez, amely metafizikailag sem nem szükségszerű, sem nem alapoz meg semmit metafizikailag szükségszerűen (legyen az a logika, a moralitás, vagy a világ egyes jellemzői), mert mindenképpen a tudományos módszertant követve hipotézisként akarja igazolni Isten létezését. Miközben — mutat rá Paár és Békefi — Swinburne a tudományos módszertantól független érvekre alapozva próbálja megmutatni, hogy mennyire implauzibilis Isten metafizikai szükségszerűsége. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy korábban már olvastam Swinburne idevonatkozó érveit, és olyannyira nem találtam őket meggyőzőnek, hogy azt kellett gondoljam, Swinburne bizonyára keresi az érveit ahhoz, hogy saját preferált megközelítését mintegy igazolja — hiba volt azonban azt sugallnom, hogy ez a feltételezésem tényekre alapozható lenne, hiszen ez nem több, mint pszichológiai spekuláció. Azt viszont tartom, hogy ha valaki Swinburne módszerét részesíti előnyben, és következetesen tudományos vagy kvázi-tudományos hipotézisként kezeli az „Isten létezik” állítást, akkor — ha az illető következetes —, olyan metafizikailag kalóriaszegény Istenhez fog eljutni, mint Swinburne.

Miben nem értünk egyet? — Dialektika és mérce

Ha ennyi mindenben egyetértünk a szerzőpárossal, miért alakult ki e vita köztünk? Nos, úgy látom, ennek két fő oka van (egyéb, kisebb jelentőségű okok mellett). Az első, hogy én Swinburne filozófiájának azt az aspektusát emelem ki és elemzem, amely mind hatástörténeti, mind filozófiai szempontból a legjelentősebb. Ez nem más, minthogy Swinburne bayesiánus alapon (azaz a természettudományos hipotézisek igazolásának mintájára) vizsgálja — az egysze-

rűség kérdésének kiemelt helyet tulajdonítva — az istenhipotézis valószínűségét és tarthatóságát. Ezzel szemben Paár és Békefi Swinburne teljes életművének, sőt, ezen életmű elvileg lehetséges módosításainak és kiegészítéseinek is ugyanolyan súlyt adnak.

A szerzőpárosnak e legutóbbi lépését — azaz, hogy gyakran azt vetik fel velem szemben, hogy Swinburne filozófiájáról azért nem szabadna annyira kritikusan beszélnem, mert ha így vagy úgy módosítjuk vagy kiegészítjük Swinburne gondolkodását, akkor még védhetőbb filozófiai rendszert kapnánk eredményül — dialektikai szempontból nem tartom túl szerencsésnek. Ezernyi érvet ki lehet találni, és minden bizonnyal ki is találtak amellet, például, hogy miért egyszerűbb a végtelen hatalom tulajdonsága, mint a véges hatalommal rendelkező tulajdonsága, de nem lehet célunk, hogy ehelyütt olyanokat is komolyan megvitassunk, amelyek nyilvánvalóan idegenek Swinburne eredeti filozófiai projektjétől (ilyen például a szükségszerűség fogalmára támaszkodó érv a végtelen tulajdonságok egyszerűsége mellett, de idetartoznak mindazok a fejtegetések, amelyek abból indulnak ki, hogy hogyan védhetnénk meg Swinburne-nek ezt vagy azt az állítását, ha elvetnénk Isten metafizikai kontingenciáját).

Valamivel jogosabb olyan megközelítéseket felhozni egy ilyen vitában, amelyek kompatibilisnek tűnnek Swinburne gondolkodásával. Amikor a Paár–Békefi szerzőpáros úgy próbálja védeni a végtelen tulajdonságok feltételezésének nagyobb egyszerűségét a véges tulajdonságok feltételezéséhez képest, hogy John Foster és Calum Miller magyarázat-központú érveit feleleveníti, akkor ezt a stratégiát alkalmazzák. Ez érthető, de szerintem nem túl célszerű. Az érvek ilyen tömör odavetése aligha lehet arra elég, hogy meggyőzően kezelje a felvetett, a végtelen és az egyszerűség közti igen komoly problémát, de arra nyilván nincs hely, hogy ezeket az érveket komolyabban kifejthessék. Annak érdekében, hogy megmutassam, az említett érvek rövid összefoglalása mennyire nem lehet kielégítő, illusztrációképpen egy-egy egyszerű ellenvetést megfogalmazok velük szemben.

Foster érvével szemben — amely arra támaszkodik, hogy magyarázat után kiállt, ha valami csak korlátozott erővel rendelkezik, hiszen el kell mondani, mi magyarázza, hogy éppen annyira korlátozott az ereje, amennyire — könnyen fel lehet vetni, hogy magyarázat után kiállt az is, hogy hogyan lehetséges, hogy valami képes olyan erővel rendelkezni, amit semmi sem korlátozhat (még elvben sem). És hát hogyan mérjük össze, hogy melyik magyarázat a

komplikáltabb: amely a végesség, vagy a végtelenség aktualitását magyarázza?

Miller érve pedig úgy, ahogyan ezt Paár és Békefi összefoglalja, *önmagában* biztosan nem állja meg a helyét: bizonyos esetekben jogos indukció segítségével univerzális állításokat tenni (azaz jogos az un. projekció), más esetekben pedig nem. A proton töltése esetében — amely Miller példája —, úgy tűnik igen, de ezt veszélyes lenne pusztán azzal magyarázni, hogy a „minden proton töltése +1” egyszerűbb, mint az, amely szerint „n számú kivétellel minden proton töltése +1”. Nyilván itt nagyon sok minden szerepet játszik, például az is, hogy mind a protont, mind a töltést természeti fajtáknak tartjuk, és úgy véljük, az ilyen természeti fajtákat egyöntetűség jellemzi. Vegyük ezt az esetet: megmérném 100 porszem súlyát, és mindegyik 0,1 gramm súlyú lenne. Jogosan következtethetnék-e arra, hogy „minden porszem súlya 0,1g” ahelyett, hogy „valamennyi porszem kivételével minden porszem súlya 0,1g”? Szerintem legtöbbször egyetérténeknél abban, hogy nem, egész egyszerűen azért, mert háttérismereteink alapján azt gyanítjuk, hogy valószínűtlen, hogy egyöntetűség legyen a porszemek között. Ez egy kis illusztráció azzal kapcsolatban — ahogy erre az előző cikkemben is utaltam —, hogy a tudományos hipotézisek egyszerűségének megítélésénél sajnos túlságosan nagy szerepe van a háttérismereteknek, és *mutatis mutandis*, a metafizikában előkerülő tulajdonságok vagy entitások „egyszerűségének” megbecsülésénél is. Miller érve csak akkor lehetne igazán erős, ha megmutatná, példáiban pusztán *apriori* elemek magyarázzák az egyszerűséggel és valószínűséggel kapcsolatos intuíciónkat, de ezt reménytelenül nehéz feladatnak tartom olyan példákkal, amelyek természettudományosak és természetükből fakadóan „szennyezettek” empirikus adalékokkal.

Talán kicsit sok karaktert pazaroltam magam is erre a kérdésre, tekintve, hogy aligha tudjuk kihegyezni erre a problémakörre a vitát. Mégis így tettem, mert mindez azt is illusztrálja, hogy mennyire gyenge lábakon áll az a vélemény, amely szerint jól megállapítható, hogy ennek vagy annak a metafizikai elemnek nagyobb vagy kisebb az *a priori* valószínűsége, és ez alkalmat ad arra, hogy újrafogalmazzam a tanulmányomnak egy következtetését, amit úgy érzem, Paár-Békefi válasza nem igazán vett figyelembe. Ez pedig az, hogy maga Swinburne nem ad valóban jó érvet arra, hogy az olyasfajta elméleteknek, mint az (ateista) multiverzum vagy a teizmus rendelkeznének *aposteriori ismereteinktől független* és egyben *jól megállapítható*

a priori valószínűségei, így ezek erősségének összehasonlítása szubjektív, nagyban függ a szóban forgó gondolkodó (sokszor tudattalan) előfeltevéseitől. Ha pedig ez így van, nem sokat oszt vagy szoroz, hogy például „a világegyetem kiterjedt rendezettsége és az emberi élet jósága (...), illetve a multiverzum kezdeti állapotának és törvényeinek finomhangoltsága valószínűbbé teszik a teizmust az ateista multiverzumnál” (xy.), vagy sem. Ugyanis, még ha valamelyest valószínűbbé teszik is, amennyiben valaki eleve nagyon valószínűtlennek tartja a teista hipotézist bizonyos alapvető előfeltevések fényében, abban az esetben ez nem sokat fog segíteni rajta (egyébként az egész probléma ugyanígy jelentkezik, *mutatis mutandis*, azzal kapcsolatban is, hogy ezek a megfigyelések mégis *mennyire*, ha egyáltalán, növelik a teizmus valószínűségét). Ezért mondom azt, ha valaki következetesen bayesianus szemmel közelít a vitához, azaz úgy gondolja, hogy e kérdést az egyes hipotézisek valószínűségének megbecsülése alapján kellene megoldani, figyelembe véve az *a priori* és empirikus adatokat, a legjobb, ha felfüggeszti az ítéletét, mert észre kellene vennie, hogy nem világosak a játékszabályok, hogy mit-hogyan kellene súlyozni (szemben a fizikában meghonosodott gyakorlattal, ahol úgy vélem jóval világosabb, hogy hogyan kell súlyozni az egyes fizikai elméleteket a tekintetben, melyik a jobb fizikai elmélet — és nincs is azon mit csodálkozni, hogy a teizmus nem nagyon rúg labdába a fizikai elméletek terepén, mert konkrét fizikai események megjósolását tekintve nagyon gyenge elméletről van szó, jöllehet a fizikában ez egy kiemelten fontos szempont).³

Az én szememben Paár és Békefi legerősebb érvei azok, amelyek Swinburne *életművére támaszkodva* azt próbálják megmutatni, hogy egyáltalán nem szükségszerű, hogy olyan nehézségekbe ütközünk, ha elfogadjuk Swinburne filozófiai megközelítését, mint amit én borúlátóan elkerülhetetlennek tekintek. Ezek az érvek szerkezetüket tekintve úgy néznek ki, hogy megmutatják, Swinburne maga elkerülte azokat a problémákat, melyeket elkerülhetetlennek tekintek, szóval nem lehet elkerülhetetlen. Beszédes, hogy Paár és Békefi a filozófiai kritikákat érintő válaszukban — már ahol úgy látom, valóban főbb problémáim megoldását célozzák meg — maguk is túlmennek Swinburne filozófiáján, és inkább az istenképet érintő teológiai kérdésekben érvelnek ilyen módon.

A legfontosabb érv az, hogy bár úgy állítom be Swinburne filozófiáját, mint ami szükségképpen jut el oda, hogy az emberhez képest metafizikailag és egzisztenciálisan túl távoli demiurgosz/

házmester istenképet alakít ki, szövegszerűen kimutatható az, hogy Swinburne maga filozófiájában mennyire fontosnak gondolta Isten szeretetét, és azt a tényt, hogy e szeretetből fakadón az imádás az egyetlen adekvát egzisztenciális reakció.

Nincs hely arra, hogy erre az évrre részletesen válaszoljak, de tulajdonképpen nincs is szükség rá. Hogy világos legyen, mi az alapvető problémám ezzel az érveléssel, elég csak feleleveníteni azt, hogy az *Isten volt Jézus?* című könyvben hogyan érvel Swinburne amellett, hogy pusztán *a priori* érvek alapján joggal feltételezhetjük, a Szentháromság igazságát azután, hogy elfogadtuk egy mindentudó, mindenható, morálisan tökéletes és tökéletesen szabad Isten létezését. Azaz Swinburne azt próbálja megmutatni, hogy a Szentháromságos Isten *a priori* valójában semmivel sem valószínűtlenebb, mint az egyetlen isteni személyt feltételező teizmus, mivel a morálisan tökéletes Isten fogalmából valójában következik a Szentháromság tana.

Az érv abból a tételből indul ki, hogy a „tökéletes szeretet egy egyenlő, [másik] személy szeretetét jelenti”, és ezért „egy tökéletesen jó és magányos személy azért arra törekedne, hogy egy másik [magával egyenrangú] személyt hozzon létre”.⁴ Hogy ezek *a priori*, tehát Swinburne szerint egyúttal fogalmi igazságok volnának, az igen-igen kétséges. Eleve kérdéses, hogy a tökéletes morális jóság fogalma tényleg implikálja-e a szeretet fogalmát. Am ami még inkább gyanús, hogy a morális tökéletesség *a priori* implikálná azt, hogy egy másik személy teremtésére képes személy csak akkor lehet morálisan tökéletes, ha még akkor is szeret valaki mást is *önmagán kívül*, ha rajta kívül senki más nem létezik. A görög filozófusok, ha eljutottak valamilyen istenség fogalmáig, gyakran azt feltételezték, hogy ezek az istenek legfeljebb *saját* életükben, létezésükben gyönyörködnek (lásd Arisztotelész vagy Epikurosz idevágó gondolatait), és távol volt tőlük az az elképzelés, hogy tökéletességük bárhogy is implikálná, hogy saját tökéletes hasonmásukat létrehozzák. Könnyű azt is észrevenni, miért gondolhatták ezt így: azért, mert a szeretet értékét vagy minőségét számukra nem annyira az hordozta, hogy vajon önmagára vagy valaki másra irányul-e a szeretet, hanem csupán az, hogy milyen a minősége annak a valaminek, amire a szeretet irányul. Ha az istenség szeretete saját tökéletes belső életére és így önmagára irányul, akkor — számukra — e szeretetben nincs semmi fokozható, hiszen a tárgya ekkor e szeretetnek tökéletes. És az is érthető számukra, ha ezek az istenségek nem is foglalkoznak mással, mint azzal, amit magukban találnak,

mivel minden más, ami ezen kívül létezik, alacsonyabb rendű, így pedig alacsonyabb rendű szeretet tárgya lehetne csak. Úgy vélem, hogy csak azért tűnhet bárki számára *a priori*, fogalmi igazságnak Swinburne okfejtése — legyen az illető hívó vagy sem —, mert hosszú évszázadok keresztény befolyása annyira plauzibilissá tette azt a gondolatot, hogy a másik személy szeretetének van egyfajta önértéke (függetlenül a másik személy kvalitásaitól), hogy már észre sem vesszük, mennyire másképpen is gondolkodhatnánk a moralitás, a tökéletesség és a szeretet viszonyáról.

Jól tudom, hogy Swinburne egy másik, történeti úton is eljut könyvében a szeretet Istenének igazolásához, de ugyanazt gondolom az ottani kulcslépésekről is: nem annyira a fogalmi elemzés vagy saját bayesiánus megközelítésének belső logikája működteti a gondolatmenetet, hanem az, hogy Swinburne már eleve olyan előfeltevésekkel értékeli a bizonyítékokat, melyek csöppet sem ártatlanok, és amelyek vélhetően a keresztény hagyományból származnak. Swinburne-t ezen a ponton is szeretném kontrastba állítani a régi teológiai hagyománnyal. A régi teológiai hagyomány a Szentháromságot döntően olyan misztériumnak látta, amihez nem juthatunk el pusztán az emberi ész erejére támaszkodva, fogalmi elemzéssel vagy valószínűségi/történeti latolgatásokkal, s ugyanígy, Jézus feltámadásáról sem igyekezett azt megmutatni, hogy pusztán a rendelkezésre álló történeti bizonyítékokra építve éppen olyan történeti tényként kezelhetnénk, mint mondjuk Karthágó létezését.

Tehát Paár-Békefi legerősebb érvére, amely szerint Swinburne életműve bizonyítja azt, hogy Swinburne hipotézisek valószínűségi mérlegelésére és fogalmi elemzésekre épülő módszerével el lehet jutni a szeretet Istenéhez, aki az imádásnak megfelelő tárgya, az a válaszom, hogy ide Swinburne — szerintem jól kitapintathatóan — valójában nem módszerével jut el, hanem a keresztény hagyomány sok-sok, valószínűleg magából a keresztény hitből származó előfeltevések mozgósításával. Ezért továbbra is fönntartom, hogy Swinburne tudományos hipotézisek értékelését másoló módszerével csak egy metafizikailag szerényebb jelentőségű és problematikus istenképhez lehet eljutni.

A második fő ok, ami miatt szerintem vitába keveredtem a Paár-Békefi szerzőpárossal az az, hogy más mércét alkalmazunk a filozófiai/teológiai siker, illetve kudarc megítélésekor. Szerintem egy filozófiai/teológiai rendszer akkor sikeres, ha kiinduló állításainak és módszereinek következetes érvényesítésével megfelle-

ló eredményre jut. Szerintem Swinburne vagy nem következetesen alkalmazza módszereit, vagy filozófiai/teológiai szinten nem megfelelő eredményre jut (azaz olyan eredményre, mellyel szemben erős ellenvetések fogalmazhatóak meg). Paár–Békefi ezzel szemben úgy vélik — és ez elég jól leszűrhető az általuk használt, plasztikus „kapudrog” metaforából is —, hogy egy filozófiai/teológiai megközelítés akkor sikeres, ha kellően sok helyes és egyben releváns megfigyelést tartalmaz, ráadásul ezek haszonnal beilleszthetőek a megcélzott olvasók gondolkodásába. A Paár–Békefi párosnak ebben is igaza van: Swinburne számos ilyen érvet, megfontolást tett közkinccsé. Ezért — habár megeshet, hogy az előző írásom nem ezt sugallta — én is örülök neki, hogy (többek között Paár fordítói munkájának köszönhetően) Magyarországon is viszonylag sokak számára elérhető Swinburne filozófiájának jelentős része. Ugyanakkor továbbra is úgy látom — Paár és Békefi kritikájának ellenére —, hogy Swinburne értékes meglátásait jobban tesszük, ha nem abba a keretbe helyezzük bele, ami Swinburne filozófiájának lényegét adja.

BERNÁTH LÁSZLÓ

¹Paár Tamás – Békefi Bálint: *Nagyszerűen egyszerű: az Isten-hipotézis mint kapudrog*. Vigilia, 2022. augusztus, x–y. A zárójeles oldalszámok mindig erre a tanulmányra vonatkoznak.

²Paár és Békefi nem túl szerencsésen azt írja, hogy e tényt elhallgattam (xy.), ami a szó hétköznapi használatában azt implikálja, hogy szándékosan, valamilyen célt szem előtt tartva nem említettem, hogy Swinburne szerint is Isten megtestesült.

Ez persze nem igaz. Feltételeztem (talán helytelenül), hogy Swinburne-ről ezt úgyis mindenki tudja, a hagyományos teológiai modell leírásánál pedig azért említettem a megtestesülést, mert hangsúlyozni akartam, hogy ebben a hagyományos modellben mennyire összetartozik a megtestesülés eseménye, valamint embernek az Istenre való metafizikai ráutaltsága.

³Nem állhatom meg, hogy ne jegyezzem meg — habár nincs nagy jelentősége —, hogy Paár és Békefi egy helyen kétségbe vonja azt az állítást, amely szerint Swinburne arra igényt tart, hogy érvei alapján minden racionális és a releváns tényekkel tisztában lévő személynek el kellene fogadnia konklúzióit. Ellenérvként azt hozzák fel, hogy Swinburne egy helyen így ír: „azzal nem számolok, hogy bármely, feltételezések koherenciájára vagy inkohereciájára vonatkozó jó érv szükségyszerűen meggyőzne minden racionális embert. Ugyanakkor reménykedem benne, hogy saját érveim meggyőzik a legtöbb racionális embert.” Richard Swinburne: *The Coherence of Theism*. Oxford University Press, Oxford, 1993, 5.

⁴Nos, az idézet inkább alátámasztja Swinburne titáni ambícióit, mintsem kétségessé teszi azt. Hiszen egy, szinte kizárólag csak érvekkel operáló filozófus praktikusán csak akkor reménykedhet abban, hogy meggyőzi a legtöbb racionális embert, ha azt is gondolja, érveit a racionális embereknek — pusztán azok erejét figyelembe véve — el kellene fogadniuk (még ha ezzel együtt az aligha valószínű, hogy mindenki elfogadja őket, hiszen a racionális emberek is lehetnek figyelmetlenek, alultájékozottak és olykor akár irracionálisak is).

⁵Richard Swinburne: *Isten volt Jézus?* (Ford. Paár Tamás.). Helikon, Budapest, 2012, 39–40.

